

Jinými slovy, u prvního tvrzení sdělte, jak byste ho interpretovali z pozice emotivismu a jak byste (jako emotivista) rozhodli, zda souhlasíte, či nikoli. Poté zhodnoťte stejné tvrzení z pozice intuicionismu či preskriptivismu.

Pokud jste se už seznámili s jinými teoriemi etiky (např. utilitarismem, situační etikou), je možné je zahrnout do posouzení těchto tvrzení.

Téma k úvaze:

Mravní tvrzení jsou skryté popisy emocí či doporučení, jak se zachovávat. Pojednejte o tématu s ohledem na logický pozitivismus a jeho důsledky pro etiku.

Platón a hledání spravedlnosti

KLÍČOVÁ SLOVA

epistémé – řecký výraz pro „vědění“ (pravé poznání)

doxa – řecký výraz pro „minění“ (nepravé, smyslové poznání)

idea – univerzální skutečnost, na níž mají jednotlivosti účast

spravedlnost – Platón ji definuje z hlediska správného vztahu mezi částmi Já, ilustrovanou vztahem mezi různými společenskými třídami

1. Úvod

V této kapitole se budeme zabývat představou spravedlnosti, jak je popsána ve spise *Ústava*, a myšlenkou idejí, zejména ideou dobra, která je základem kamenem celé Platónovy filozofie.

Platón (428–347 př. n. l.) se narodil ve vážené aténské rodině a velká část jeho díla je odrazem uvědomění jeho politické a společenské odpovědnosti na pozadí společenské a politické reality řeckého městského státu (*polis*). Snad nejvýrazněji ho ovlivnil filozof Sokrates, který byl však v roce 399 př. n. l. odsouzen k trestu smrti, a Platón proto Atény opustil. Když se roku 387 př. n. l. vrátil, založil Akademií, která bývá považována za první univerzitu, s tím, že studenty přijímal ve svém domě.

Platónovy spisy mají převážně formu dialogů (Sokrates v nich často vystupuje jako hlavní postava). Začínají vždy prohlášením jedné postavy, že našla pravé poznání, a definicí hlavního pojmu. Dané poznání i definice jsou poté podrobeny důkladnému zkoumání

a prověřeny praktickými příklady jejich uplatnění a vždy se dochází k závěru, že nejsou dostačující.

Tato „sokratovská“ metoda má za cíl ukázat pošetilost povrchního uplatňování nároku na poznání, ale poukazuje k tomu, že pravé poznání je možné. I když se zdá, že dialogy usilují o definici pojmů, nejsou jen o jazyce, jelikož Sokrates i Platón byli přesvědčeni, že jazyk odráží skutečnost, a tudíž objasnění jazyka je také objasněním vnímání reality jedincem. Když tedy Platón pojednává o významu spravedlnosti, nezabývá se jen samotným slovem „spravedlnost“, ale politickou realitou, kterou můžeme pod tento pojem zahrnout. Platónovy rané dialogy nejspíš zachycují učení samotného Sokrata a jsou nesený v duchu „sokratovské metody“, aniž by předkládaly autoritativní závěry. Sokrates dospěl k několika zásadním postřehům týkajícím se ctností či morálky, na nichž Platón později stavěl. Znejí takto:

- Ctnost je poznání: vědět, co je správné, znamená dělat, co je správné.
- Veškeré zlo je výsledkem neznalosti: nikdo záměrně nedělá to, o čem ví, že je nesprávné.
- Všechny ctnosti jsou v základu stejné: nemůžete mít jednu ctnost a postrádat jinou.

V dialogích ze středního období (většně Ústavy) stále vystupuje Sokrates jako ústřední postava, avšak Platón postupně upouští od tradiční „sokratovské“ formy a začíná vykládat své vlastní myšlenky – předkládá odpovědi, nejen otázky – a ostatní postavy pouze potvrzují, co říká. Důraz se přesouvá od etických otázek k prozkoumávání samotné podstaty skutečnosti. Platón tu rozvíjí teorii „idejí“, v níž rozlišil mezi vnější podobou věcí, které známe prostřednictvím smyslu, a skutečným bytím, díky němuž jsou tím, čím jsou, a které lze poznat pouze rozumem.

V raném dialogu (*Gorgias*) se Platón táže, co představuje nejvyšší dobro člověka. Zkoumá tvrzení, že je to schopnost přesvědčít ostatní, že je to moc dostat to, co chceme, a že je to schopnost uspokojit veškerá svá přání. Nic z toho není dostatečné a Sokrates tvrdí, že přání člověka jsou konečná, a tedy že člověk nemůže dosáhnout naprostého uspokojení pouze na základě toho, co si přeje. Uspokojení je místo toho třeba chápat jako formu života, ve které je člověk schopen vyjádřit, po čem touží. Platón se tak blíží tvrzení, že uspokojení najdeme v rozumu, ne jen v ukojení touhy.

POZNÁMKA O EROTICKÉ LÁSCĚ:

V Symposiumu najdeme diskusi o povaze erotu – lásky, která je také touhou, bažením po druhém člověku (odtud „erotická“ láska). V tomto dialogu Aristofanes (který byl ve skutečném životě básníkem tropicím si žerty ze Sokrata i dalších) hovoří o mýtu o lidské přirozenosti, podle něhož měl v minulosti každý čtyři ruce a nohy, byl spojením dvou osob, ale poté byly tyto dvě osoby rozděleny. Od té doby bloudíme životem s pocitem, že jsme neuplní, že musíme někde existovat jiná lidská bytost, se kterou se opět můžeme cítit celiství.

Sokrates míní, že milence není ve skutečnosti nikdy spokojen, protože hledá samotnou krásu a dobro. Jinými slovy, hledá něco, co je naprosto mimo dosah toho, co dobrá či krásná osoba může nabídnout.

Platón nachází odpověď v „ideji krásy“, která by nás zcela naplnila, kdyby se nám podařilo se k ní dostat. Problém je (jak upozornil Alastair MacIntyre), že podle Platóna může dobro a krásu poznat jen hrstka vzdělaných jedinců, zatímco ve skutečnosti má každý určité povědomí o tom, co je dobré, protože jinak bychom neměli po čem toužit či o co usilovat.

2. Ústava

Spis *Ústava* se zabývá tím, co máme na mysli pod pojmem spravedlnost. Je psán formou sokratovského dialogu, v němž jsou představeny a prozkoumány různé definice a který se poté rozvíjí do systematického představení Platónových představ o ideálním státě, o postavě filozofů-vládů v něm, o etických principech nutných k jeho založení a obecné povaze skutečnosti, které jeho vládcí musí porozumět, aby mohli nastolit spravedlnost.

Thrasymachos následovaný Glaukonem a Adeimantem praví, že spravedlivé je to, co je v zájmu silnějšího. Ti, kteří panují, jinými slovy určují, co bude považováno za spravedlivé. Návrhy jednotlivých řečníků se liší. Zatímco Thrasymachos obhajování sobeckých cílů je hrubé a primitivní, Glaukon a Adeimantos prokazují větší zručnost a nabádají k přijetí mravních principů a zákonů k dosažení toho, o co nám v dlouhodobé perspektivě jde.

Je podle nich přirozené, že každý sleduje své vlastní zájmy, ale společnost musí vytvářet řád a spravedlnost, aby takovému sebestřednému zájmu držela na uzdě ve prospěch ostatních a zabránila naprosté anarchii. Lidé pak dodržují zákony, protože se bojí následků jejich porušení.

Gygesův prsten

Co kdybychom však mohli nechat všechny zákony stranou a beztržně jednat podle vlastních přání a zájmů? Vypráví se příběh o Gygesově prstenu, který měl moc učinit toho, kdo si jej navlékne, neviditelným. Když se Gygesovi dostane příležitosti, které mu prsten umožňuje, použije ho k naplnění svých záměrů – v tomto případě svede královnu a zabije krále. Pointa příběhu je taková, že jsou-li všechna omezení a hrozby odstraněny, lidé jednají pouze ve svém zájmu. Adeimantos dochází k tomu, že když je někomu řečeno, aby dodržoval zákony a choval se spravedlivě, říká se mu to proto, aby dosáhl úspěchu – a tedy i dodržování zákonů je založeno na osobních zájmech.

Tato část *Ústavy* obsahuje klíčový rys veškeré společenské a politické etiky, tedy konflikt mezi zájmy jednotlivce a obecným blahem. Pokud nás zajímají pouze zájmy jednotlivce, společnost se rozpadne. Jak tedy vytvořit společnost, která je uspořádána takovým způsobem, že každý dosáhne patřičného uspokojení? Platón se na tuto otázku snaží odpovědět.

3. Ideální vládc

HLAVNÍ MYŠLENKA:

Platón tvrdí, že stát i jednotlivec by se měli řídit rozumem.

Platón přemítá o společnosti, v níž jsou potřeby každého naplněny. Taková společnost bude rozdělena na tři třídy: dělníky, kteří budou vyrábět věci potřebné pro společnost; armádu, která bude stát bránit; a vládc. Platón je přesvědčen, že každý přirozeně spadá do jedné z těchto tří kategorií a že je lepší mezi ně rozdělit tyto tři funkce, každý ať se zhostí toho, co je pro něj nejvhodnější, a drží se toho.

Co dělá z člověka filozofa-krále schopného spravedlivě vládnout? Platónova odpověď zní, že filozof je schopen dosáhnout poznání (*epistémé*), ne jen mínění (*doxa*). Víte-li například, že nějaká konkrétní věc je krásná, je to jen mínění a ani nemusíte být schopen popsat, proč je krásná. Na druhé straně, uvědomíte-li si povahu krásna, samotnou jeho podstatu, může se stát předmětem poznání, které nemá závislé na konkrétních příkladech.

Proto jsou filozofové schopni poznávat podstatu věcí – kterou Platón nazývá idejemi – a ne jen jednotlivosti, s nimiž se setkáváme pouze prostřednictvím smyslu.

Podle Platóna poznáváme ideje prostřednictvím rozumu, ne z pouhé zkušenosti, a takové poznání má pevnější základy – můžeme si jím být jisti, protože jsme schopni předložit racionální výklad svého poznání. Naproti tomu je-li naše poznání založeno pouze na naší zkušenosti, nemůžeme mít jistotu; nanejvýš si můžeme vytvořit mínění, které lze někdy zpochybnit další, odlišnou zkušeností.

Prohlásíme-li o dvou věcech, že jsou krásné, pak musíme mít na mysli určité pojetí krásy, nezávislé na těchto dvou příkladech, aby tento popis dával smysl.

POZNÁMKA:

Podle Platóna je vždy velký rozdíl mezi věcnými podstatami, které poznáváme rozumem, a každodenním světem jednotlivosti, které poznáváme smysly. Tento základní dualismus ovlivnil jeho metafyziku a epistemologii (jinými slovy, jeho teorii o tom, co je, a o tom, jak se o existenci věcí můžeme dozvědět). Je také hlavním klíčem k porozumění jeho přístupu k etice; jakmile totiž stanoví důležitost těchto věcných idejí, dostává se k ústřední myšlence svého pojetí etiky – k „idejí dobra“.

4. Podobenství o jeskyni

HLAVNÍ MYŠLENKA

Platón praví, že k tomu, aby člověk porozuměl idejí dobra, musí se odvrátit od stínového divadla smyslové zkušenosti, které lidé obvykle považují za celou skutečnost.

Ve známém podobenství o jeskyni sedí vězni v jeskyni, obráceni směrem k zadní stěně. Za nimi je oheň, který na zeď vrhá stíny věcí, jež se pohybují sem a tam za jejich zády. Věznové se nemohou otočit, aby spatřili samotné věci nebo oheň. Věří tedy, že stínové divadlo je celá skutečnost. Když se vězni podaří setřást okovy a otočí se, uvidí oheň a věci, které se před ním pohybují. Zjišťuje nyní, že to, co dříve považoval za skutečné, byly pouhé stíny.

Čím to ale nekonečí, protože vězeň, který bude schopen obejít oheň, spatří, že jeskyně má východ a venku je sluneční světlo. Dívá se v plném slunečním světle je pro něj bolestivá zkušenost, protože jeho oči přivyklé pouze stínům v jeskyni. Slunce se stává transcen-

dentním zdrojem dobra, energie a ctnosti. Nelze ho definovat a není možné na něj ani přímo bezbolestně hledět, a přesto jeho přítomnost dodává světu všemu ostatnímu. Podle Platóna je tedy idea dobra zdrojem všech hodnot. Když oči bývalého vězně přivyknou dennímu světlu, je pochopitelné těžké vrátit se do temnoty jeskyně, a když někdo skutečně zpochybní realitu stínu, nakonec opovrhne těmi, kdo se domnívají, že kromě stínů nic jiného neexistuje. Platón možná takto viděl Sokrata, který byl vydán napospas těm, jejichž stínohru zpochybní.

Celá teorie idejí je postavena na myšlence, že ideje existují v jiném světě (i když to není svět, který lze vnímat smysly) a že se rodíme do tohoto světa s mlhavou vzpomínkou na ně – vzpomínkou, která nás vede k tomu, abychom je hledali, a umožňuje nám používat slova jako „dobrý“ a „krásný“, i když nejsme schopni je dostatečně popsat. Takto Platón řeší otázku, jak je vůbec možné hovořit o idejích, a nejen o konkrétních věcech, které se nám ukazují prostřednictvím smyslů.

Důsledky Platónovy metafyziky

Jinými slovy je z analogie o jeskyni i jiných spisů zřejmé, že Platónova představa dobra je transcendentní. Nachází se mimo jakékoli společenské konvence, jimiž se lidé řídí v každodenním životě. Může být dokonce zdrojem a inspirací pro všechny ostatní hodnoty, ale je to zdroj, který zůstává skrytý. Zatímco jiné ideje jsou podle Platóna neměnnou součástí existence, idea dobra se nalézá mimo veškerou existenci. Nemůžeme ji přímo spatřit, i když dává význam všem ostatním idejím.

Tyto myšlenky je třeba vzít v úvahu, abychom byli schopni doceňovat Platónův přístup k etice. Poznání idejí, a zejména ideje dobra je podle Platóna naším cílem. Dává životu význam a smysl. A bez významu nemají úvahy o morálce, kam patří i úvahy o spravedlnosti, smysl. Je tu však ještě jedna důležitá věc. Stejně jako Sokrates označil vědění za ctnost, Platón praví, že dělat, co je správné, a správně řídit společnost je otázkou poznání – nejen poznání jednotlivých věcí prostřednictvím smyslů (stínů), ale samotné ideje dobra, kterou můžeme poznat jen rozumem. Pokud dobro a spravedlnost vyžadují rozum, pak by měli vládnout filozofové.

5. Ideální stát

HLAVNÍ MYŠLENKA

Platón používá analogii státu, aby zdůraznil tři hlavní síly v jedinci, totiž že rozum má za úkol držet žádosti prostřednictvím vůle pod kontrolou.

Podle Platóna existují tři skupiny lidí:

- vládcí (či strážci);
- ochránci (či vojáci);
- obchodníci, řemeslníci a rolníci.

Abychom vybudovali stát, kde vládcí, ochránci a obchodníci vykonávají každý svou funkci, musí se podle Platóna postupovat tak, že ti, kteří mají být obchodníky, se tak narodí a přijmou svou funkci. Stejně tak je nezbytné, aby pečlivý výběr a vzdělávání zajistily vládce potřebné k vládnutí státu.

Má-li tento stát prosperovat, příležitosti a vzdělávání nesmí být stejné pro všechny. V rámci uskutečnění svého plánu zaujímá Platón poměrně nekompromisní stanoviska. Musí probíhat selektivní rozmnožování tak, aby ti nejzdravější a nejinteligentnější lidé plodili více dětí. Manželství musí být schváleno státem, aby se rodili jedni vládcí. Věk matky při narození dítěte je ohraničen, a i když je sex povolen mimo tyto věkové hranice, každé dítě z takového spojení musí být odstraněno potratem nebo usmrceno po narození. Stejně tak musí být ze společnosti odstraněny všechny postižené děti.

Děti musí být odebrány rodičům a vychovávány a vzdělávány společně, aby své rodiče vůbec nepoznaly a chovaly ke všem stejnou měrou úcty. Protože není dovoleno, aby se děti provdaly či oženyly za své rodiče, ke všem, kdo jsou přibližně ve věku jejich matky či otce, musí dítě takto přistupovat. Jinými slovy, pro rozvoj vládnoucí elity je Platón ochoten obětovat to, co možná ostatní vnímají jako základní práva jednotlivce a přirozené rodinné prostředí.

Jakmile nastíní podmínky pro výchovu vládců svého státu, vytváří systém, v němž příslušníci všech tří tříd – vládcí, ochránci a pracovníci – znají své místo a pracují spolu v harmonii.

Tak si Platón představuje ideální stát ne proto, že by někdy bylo možné ho skutečně vybudovat, ale proto, že vytváří normu, podle které lze hodnotit současný stav. Po vytvoření ideálu, v němž všechny složky společnosti spolupracují, sleduje stadia úpadku takového státu.

■ **Timokratický stát.** Tento stát řídí armáda (ochránci) namísto filozofů-vládci. Jeho základem je čest a respekt k soukromému vlastnictví.

■ **Oligarchie.** V takovém státě není společnost řízena ve prospěch všech občanů, ale pouze ve prospěch vládnoucí třídy.

■ **Oligarchie se rozpadá,** když ti, kteří jsou utlačováni, povstanou proti vládnoucí třídě. Výsledkem je *demokracie*, kde každý usiluje o poměrnou část kontroly ve státě.

■ **A konečně** jelikož vždy budou takoví, kteří jsou nespokojeni s tím, čeho mohou dosáhnout v demokracii, převezme vládu nad státem despota a výsledkem je *tyranie*.

Příklady všech čtyř států najdeme i v Platónově době: Atény byly demokratické, Sparta timokratická, v Korintu panovala oligarchie a v Syrakusách tyranie. To, oč Platón usiloval, bychom mohli nazvat aristokracií, slovy současnosti *meritokracií*. Při správné výchově by vládli ti, kteří jsou nadáni inteligencí natolik, aby mohli nastolit spravedlnost. Mezi tím, co navrhol Platón, a existujícími systémy najdeme ještě jeden rozdíl. V existujících systémech vládci jednájí tak, aby měli prospěch oni nebo jejich vlastní třída – tuto pozici zastával v *Ústavě* Thrasymachos. Filozofové-vládci v Platónově státě pracují ve prospěch ostatních. Platón upozorňuje, že mnoho lidí by raději odmítlo vysokou funkci, neboť je mnohem příjemnější těšit se z výhod, které vládci udělují, než být v pozici, kde musí být člověk neustále ve službě ostatním.

Přirozenost člověka v Platónově pojetí

Podle Platóna odpovídá dělení občanů v jeho státě na tři typy třem stránkám osobnosti – *rozumu, vůli a žádostem*.

Základní hybnou silou lidského chování jsou žádosti, které odpovídají obchodníkům. Platón jednoznačně usiloval o to, aby byly ovládnuty. Lidská „vůle“, či činná přirozenost se projevuje v emocích a jednání, což odpovídá ochráncům ve státě. Nakonec je tu rozumové já, které vidí potřebu rovnováhy a používá vůli k ovládnutí žádostí – plní tak funkci vládců ve státě.

Spravedlnost se ve státě rozvíjí, když je každá třída obyvatele schopna vykonávat svou funkci v harmonii s ostatními. Také v každém člověku má rozum ovládat žádosti a řídit činnou či volní část, která je vyjádřena v odvaze a skutcích. Všechny tři části jsou uznávány, ale jsou uspořádány hierarchicky. *Jinými slovy: žádosti mají být ovládnuty rozumem za využití vůle.*

Despota, původně představený Thrasymachem, je jednoduše motivován hrubou, nekontrolovanou žádostí. Představuje pravý opak filozofického vládce, a tedy i člověka, jehož život řídí rozum. Na druhé straně je despota popsán v extrémní podobě, téměř jako lačný lovec požitků. Většina lidí by se s takovým „despotickým“ státem neztožnila. Oni svou touhu po slasti uzpůsobují, aby dosáhli uspokojení. To nás přivádí k dalšímu typu – zručnému člověku, který používá určitou míru rozumu k ovládnutí a směřování svých přání. Takového člověka v *Ústavě* ilustrují Glaukon a Adeimantos. Tento člověk je nakloněn oligarchii či demokracii a představuje větší hrozbu pro Platónův ideál racionálního vládce než hrubý despota.

6. Proč je lepší být spravedlivý než nespravedlivý?

KLÍČOVÁ OTÁZKA

Vede nutně snaha uspokojit svá přání k frustraci?

Platón uvádí tři důvody:

■ Člověk, který je nespravedlivý, je řízen vlastními přáními. Ta jsou ale neomezená, a nikdy proto nemohou být uspokojena – což vede k frustraci.

■ Znáte-li jen vlastní přání, nejste schopni posoudit výhody, které může přinést rozum a částečné uspokojení přání. Filozof naproti tomu zná rozum i žádosti, a má tedy nejlepší předpoklady se mezi nimi rozhodnout.

■ Rozum se zabývá věcnými pravdami a hodnotami, přičemž uspokojování žádostí je jen dočasný způsob, jak zažehnat pocit ztráty či nespokojenosti. Proto mají hodnoty založené na rozumu vždy přednost.

KLÍČOVÁ OTÁZKA

Při posuzování těchto Platónových argumentů je třeba zvážit, zda je správné taktó striktně rozlišovat mezi rozumem a žádostmi. Jsou skutečné ve vzájemném protikladu, jak uvádí Platón?

Platón se usilovně snaží prokázat, že spravedlivý člověk dosahuje většího uspokojení nezávisle na tom, jak neúspěšný se může zdát okolnímu světu (vzpomeňte na Sokrata!). ale že člověk, který je hnán vidinou světského úspěchu, stejně zůstane nenaplněn, protože žádosti nemají hranice.

Ke konci *Ústavu* Platón vypráví další mýtus, v němž jsou spravedliví po smrti odměněni a nespravedliví potrestáni. To pouze odráží to, jak si obou stavů cení, jelikož naznačuje, že spravedliví si zaslouží být odměněni po smrti, místo aby jim byla spravedlnost odměnou již během tohoto života. V určitém smyslu tedy závěrečný mýtus nijak nepodporuje Platónovu obhajobu vyššího postavení spravedlnosti nad nespravedlností.

SHRNUTÍ

- Sokrates věřil, že ctností je poznání, a neřest je tudíž výsledkem neznalosti.
- Platón v *Ústavě* přemítá o různých pojetích spravedlnosti. Dochází k závěru, že spravedlnost může být v člověku nastolena stejně jako ve státech, drží-li rozum žádosti na uzdě prostřednictvím vůle.
- Platón považuje ideu dobra za zdroj všech hodnot. Porozumění této ideji kvalifikuje člověka, aby se stal vládcem, a je absolutní pravdou, podle níž lze všechno posuzovat.
- Být spravedlivý (nechat život řídit rozumem) je lepší než být nespravedlivý, protože bez rozumu vede usilování o uspokojení žádostí nutně k frustraci.

OTÁZKY A ÚKOLY

1. Poznání automaticky vede ke ctnosti a nesprávné chování je výsledkem neznalosti. Pojednejte o těchto myšlenkách, které Platón přisuzuje Sokratovi. Uveďte, zda se Sokratem souhlasíte, a ilustrujte svou diskusi příklady současných situací.
Při zpracování této otázky lze objasnit přednostní postavení rozumu v Platónově myšlení. Je možné otázkou také vztáhnout k tématu toho, co „je“ a co „má být“, o němž jsme pojednávali v předchozí kapitole, tedy k tomu, že poznání (jak ho dnes chápeme) se vztahuje zejména ke znalosti fakt a hodnoty neobjevujeme stejným způsobem. To je pak možné porovnat s širší představou poznání ve starověkém Řecku: podle Platóna neznamenalolo poznání pouze

znalost konkrétních fakt – stínů na zdi jeskyně – ale porozumění samotné skutečnosti.

2. Jestliže je poznání idejí vyhrazeno pro elitu filozofů, může být platným základem morálky?
Můžeme kritizovat Platóna, že je elitářský a že jeho teorie umožňují vládu menšiny nad většinou. Pak stojí za to vzít v potaz i společenské prostředí, v němž Platón píše. Toto s sebou nese rozsáhlejší téma, zda rozum je jediným základem, na němž je možné postavit mravní přístup k životu. Ti, kteří již studovali Hobbese a Rousseaua či utilitarismus, mohou tuto otázku zpracovat z této širší perspektivy.
3. Hájí spravedlnost zájmy silnějších? Pojednejte o tématu ve vztahu k Platónově *Ústavě*, ilustруйте svou odpověď příklady ze současné politiky a etiky.

Aristoteles a štěstí

KLÍČOVÁ SLOVA

eudaimonia – řecký výraz pro „bláženost“

telos – řecký výraz pro „cíl“ či „účel“

střed – Aristotelova myšlenka, že správné konání znamená rovnováhu mezi extrémny

logos – řecký výraz pro „slovo“, univerzální racionální princip stoického myšlení

V této kapitole prostudujeme Aristotelovu představu „bláženosti“ jako dobra, ke kterému veškerý život směřuje; budeme se také věnovat epikurejcům a stoikům a jejich reakcím na Aristotelovo myšlení.

1. Eudaimonia

V úvodní pasáži *Etiky Nikomachovy* najdeme stěžejní výrok, na němž Aristoteles (384–322 př. n. l.) vystavěl své pojetí etiky:

Každé řemeslo a každé zkoumání, stejně jako každý čin i rozhodnutí, zřejmě usilují o dosažení nějakého dobra; dobro tedy můžeme označit za cíl veškerého snažení.

„Dobro“ tu znamená cíl či účel, něco, oč usilujeme pro ně samé, a ne pro dosažení něčeho jiného. Aristoteles usiluje o nejvyšší „dobro“ a nachází je v představě *eudaimonia*, které se všeobecně překládá jako „štěstí“, „bláženost“ či „blaho“. Bláženost vnímá jako hlavní cíl života vzhledem k tomu, jak se vztahuje k ostatním cílům. I když čest, radost a porozumění jsou samy o sobě hodnotné cíle, lidé o ně

podle něj usilují také proto, že v nich hledají blaženost. Nikdo však neusiluje o blaženost proto, aby dosáhl něčeho jiného.

Jinými slovy, můžeme říci, že „chceme dosáhnout X, abychom byli šťastní“, ale nikdo z nás neřekne „chci být šťastný, abych mohl dosáhnout X“. Štěstí je tedy cíl, který je základem všeho a spojuje všechny ostatní cíle, k nimž se člověk může ubírat. Sam o sobě vnáší do života smysl:

... vnímáme něco jako dostatečné, když to samo o sobě dává životu smysl a nic nechybí; takové je podle nás štěstí. (*Etika Nikomachova*, 1. kniha)

Slovo „štěstí“ ve skutečnosti neobsahuje to, co měl Aristoteles na mysli slovem *eudaimonia*. Používal ho k popisu situace, ve které člověk prožívá život jako dobrý (naše běžné chápání pocitu štěstí) a také se dobře chová. Jinými slovy, *eudaimonia* obsahuje ctnost. Ctnost není pouze stav, v němž se člověk ocitá, ale je to dispozice jednat určitým způsobem. Člověka můžeme nazvat ctnostným, jestliže za určitých okolností bude jednat způsobem, který je laskavý, velkorysý, morální atd. Jedním z problémů etiky je otázka, jak se ctnost vztahuje ke štěstí. Měli bychom usilovat o to, abychom byli ctnostní, a věřit, že se dostaví štěstí? Proč by se ctnost a štěstí měly vždy vyskytovat společně? Co s člověkem, který je ctnostný, ale je mu biďně? A pokud nejdou vždy ruku v ruce, o co bychom měli usilovat – o ctnost, nebo o štěstí? K těmto otázkám se dostaneme později. Nyní si všimněme, že Aristoteles pod *eudaimonii* zahrnul ctnost i štěstí.

Měli bychom si však jasně říci, že když Aristoteles označuje „štěstí“ za cíl života, neztožňuje jej s uspokojením. V páté části 1. knihy *Etičky Nikomachovy* prohlašuje, že existují tři způsoby života – život uspokojení, politické aktivity a studia. O prvním se vyjadřuje se zřejmým opovržením:

Mnoho lidí, těch nejsprosťších, zjevně chápe dobro a štěstí jako potěšení, a proto mají rádi život plný uspokojení. Jeví se jako naprostí otroci, protože život, pro který se rozhodli, je život pasoucí se zvěře.

Druhý způsob života je důležitý, protože chápe etiku v kontextu zapojení do veřejného života městského státu (*polis*); ale nejvyšší si cení třetího způsobu života – života zasvěceného studiu.

Všimněte si, že když člověk hledá štěstí, je to něco, co (alespoň potenciálně) patří do tohoto světa; je to stav, který si je možné představit. Aristotelovým cílem jsou tedy potenciální situace skutečných lidských bytostí. Porovnejme si to s Platónem, podle něhož je konečným cílem „idea dobra“ – což není skutečný stav, který lze prožít. Idea

dobra je transcendentní, přebývá ve světě idejí, a ne ve světě jednotlivostí. Člověk (užijeme-li Platónovy analogie) nemůže hledět přímo do slunce, aby si neporanil oči, a přesto je slunce zdrojem světla, díky němuž můžeme spatřit všechno ostatní.

Aristoteles nesouhlasí s Platónovým přesvědčením, že idea dobra je něco věčného a jednotlivé dobré věci jsou její pouhou kopií. Dobro je podle něj dobro – to, co vidíme, je skutečné, není to jen nějaký vybledlý odlesk. Formulujeme to takto:

Dobro nebude větší, bude-li věčné; stejně jako bílý předmět nebude bělejší, když bude trvat dlouho, a ne jen jediný den.

Nechápe, proč bychom se měli pokoušet pochopit něco, co existuje mimo naši bezprostřední zkušenost:

Je záhada, co získá tkadlec nebo truhlář pro své řemeslo tím, že pozná toto právě dobro, nebo jak se někdo zdokonalil v medicíně nebo velení vojsk, když bude hledět na samotnou ideu. To, čím se doktor zabývá, není totiž obecné zdraví [natož obecné dobro], ale zdraví člověka a ještě spíš to je zdraví daného člověka, protože právě tohoto konkrétního pacienta léčí.

Rozum

Aristoteles dospěl k zásadnímu rozlišení mezi formou a materiální podstatou. To, co z nás dělá člověka, nejsou jednotlivé částice masa a kostí, ze kterých jsme složeni, ale celkový způsob, jímž je tato hmota v našem těle uspořádána. Tato „forma“ lidské bytosti však neznamená jen fyzické tělo, je to všechno, čím člověk je. Aristoteles prohlašuje, že duše je „formou“ těla – jinými slovy, duše člověka je tvarem a významem a účelným směřováním jeho života. Pak tvrdí, že charakteristickým lidským rysem je rozum. Je to schopnost myslit, která staví člověka mimo všechny ostatní věci a která je také nejvyšší lidskou ctností.

Rozum tedy potřebujeme k tomu, abychom naplnili své lidství. Podle Aristotela však není rozum pouze schopností myslet, kterou lze rozvíjet školením v logice, ale obsahuje i mravní aspekt. Jinými slovy, lidský rozum obsahuje myšlenku uskutečňování toho, co rozumově považujeme za dobré.

POZNÁMKA:

Všimněte si tu důležité spojitosti mezi Sokratem, Platónem a Aristotelem. Schopnost myslet neznamená jen porozumět, ale také jednat: etika je rozum uvedeny do praxe. To je velmi důležité mít na paměti, protože jsou jiná pojetí etiky (například křesťanská etika, zejména v podání Martina Luthera), podle

nichž je lidský rozum „mavně pokleslý“ a nemůže být hodnotným základem morálky.

Rozum je tedy typicky lidskou vlastností, která zahrnuje porozumění, reakci i rozhodování. A proto má rozum velmi blízko k *eudaimonia*. Lidská dokonalost spočívá v rozhodování založeném na praktickém rozumu, které směřuje k všeobecnému cíli lidstva, jímž je *eudaimonia* – blaženost.

Podle Aristotela je rozum jedinečným rysem lidského života, a činy tedy mají být posuzovány v jeho světle. To rozum vede lidi k tomu, aby usilovali o konečný cíl (svůj *telos*), a schopnost přemýšlet o činech a sladit je se zvoleným cílem se jmenuje *frónésis* (rozumnost).

Morálka se zabývá těmi činy, které se buď řídí, anebo neřídí rozumovým uplatněním *frónésis* k dosažení zvoleného cíle. Ze všech aktivit, které přinášejí člověku potěšení, si Aristoteles nejvíce cení rozumového uvažování, protože se zaměřuje na nadčasové pravdy. Člověk, který takto přemýšlí, je nadřazený těm, kdo jsou ovládnáni emocemi nebo jednájí s vidinou odměny či vyhnutí se trestu.

Ideálním lidským *telos* tedy zřejmě je žít jako řecký filozof. Obecně se dá říci, že Aristotelův ideál zosobňuje „velkodušný člověk“. Je to racionální, vyrovnaný, a především nezávislý člověk a rovněž dobrý společník. Cílem, který si zvolil, je *eudaimonia* – žít dobrý život a naplnit sebe sama tím, že jeho jednání bude svědectvím největší lidské schopnosti, racionality. Pokud s někým udržuje přátelství, má to svůj důvod – je to užitečné či příjemné – nečiní tak pro přátelství samotné. Je-li Platónova idea dobra vzdálený cíl z jiného světa, Aristotelův velkodušný člověk představuje světský, kulturně podmíněný cíl, který přináší sebeuspokojení.

2. Střed

Nejproblematičtější stránkou Aristotelovy etiky je jeho představa „středu“. Aristoteles tvrdí, že – jak v případě emocí, tak co se týče činů – rozdíl mezi ctností a neřestí je otázkou rovnováhy a extrémů. Vezměme si jeden z příkladů, které uvádí: žárlivost je neřestí, neboť jednoho člověka rozhněvá štěstí druhého, byť by si ho ten druhý zasloužil. Naopak je podle něj zcela pochopitelné, když někoho pobouří štěstí, které si druhý nezasloužil. Jinými slovy, oprávněně pobouření je v pořádku, není-li extrémní. V opačném případě se stává žárlivostí, a tedy neřestí.

Z tohoto přístupu mimo jiné vyplývá, že emoce a činy jsou samy o sobě morálně neutrální a pouze v extrémní podobě se z nich stávají neřesti. Někteří (například Alastair MacIntyre) v tomto bodu s Aristotelem nesouhlasí s tím, že některé emoce, například zášť, a některé činy, například krádež či vražda, jsou svou podstatou zlé. Není to však tak jednoduché, protože slovo „vražda“ samo naznačuje, že jde o extrémní situaci. Provedení trestu smrti či zabíjení lidí ve válce bychom pak vnímali jako vyvážené důvody pro vykonání stejného činu odejmutí života. Aristotelova teorie opomíjí okolnosti vykonaného činu či prožitě emoce. V uvedeném příkladu jsou to tudíž okolnosti, co z legitimního zabítí dělá vraždu.

Bylo by možná lepší formulovat Aristotelovu myšlenku středu tak, že přiměřené a patřičné jednání je ctností, kdežto extrémní (a tedy nepřiměřené) jednání je neřestí.

Co se týče ústředního pojmu spravedlnosti, Aristoteles ji také považuje za střed, i když poněkud jiného druhu:

... spravedlnost stojí mezi křivdám a trpěním křivdy, protože působit křivdu znamená mít příliš mnoho a utrpět křivdu znamená mít příliš málo.

Spravedlnost je středem ne tak jako ostatní ctnosti, ale protože je uprostřed, zatímco nespravedlnost znamená krajnosti. Spravedlnost je uprostřed, kterou spravedlivý člověk vyjadřuje spravedlivými činy, jimiž vyjadřuje své rozhodnutí a rozděluje dobré a špatné věci mezi sebe a druhé i mezi ostatní.

Etika Nikomachova, 5. kniha, 8. kapitola

a) Dobrý život, správné činy

Je důležité mít na paměti rozdíl, který Alastair MacIntyre uvádí v práci *Short History of Ethics* (1997), kde rozlišuje mezi řeckou představou morálky z hlediska „dobrého života“ a moderním pojetím morálky jako „správného jednání“. Moderní etika se snaží objasnit, co je a není správné, aniž by tyto pojmy vztahovala bezprostředně ke kvalitě života, kterou nabízejí. Ne tak Aristoteles – jeho etika přímo usiluje o dobrý život, v němž se štěstí a ctnost, vytvářející společně škálu ctností ztělesněných v životě filozofa, stávají konečným kritériem pro posuzování veškerého lidského konání.

POZNÁMKA:

Neměli bychom odmiat Aristotelův zájem o dobrý život s tím, že jde prostě jen o sledování vlastních zájmů, a tedy o cosi „nemorálního“. Dnes často chápeme slovo „morálka“ jako něco, co se uplatňuje pouze tam, kde se rozhoďujeme mezi přirozenými sklony (s vidinou „dobrého života“) a tím, co cítíme jako svou povinnost. Být morální tedy často znamená ztrátu určitého blaha ve prospěch vyššího cíle. Tento názor je ovlivněn zejména protestantským

křesťanstvím a jeho přesvědčením, že člověk je hříšný, a tedy že přirozené tendence lidí jsou špatné. Tento protestantský proud předpokládá, že přirozený řád světa je na mravním postojí člověka nezávislý a morálka přesahuje praktické směřování k „dobrému životu“. To platí zejména u Kanta, jehož vliv na etiku je značný. Kant vnímá morálku jako otázku čistého praktického rozumu, nezávislého na zkušenosti jedince či očekávaných výsledcích jednání (viz výklad Kantovy etiky v kapitole 10).

U Řeků tomu tak nebylo. V jejich etice šlo o to, jak dobře žít. Aristoteles proto označuje „štěstí“ za nejvyšší cíl. Nejsou tu dva světy – přirozený a duchovní/mravní. Existuje jediný svět, v němž rozhodnutí lidí ovlivňují jejich štěstí i štěstí ostatních.

Ještě jednu věc je třeba uvést v souvislosti s Aristotelovým přístupem – prohlašuje, že lidé se nerozhodují o cílech, ale o prostředcích:

Neuvažujeme o cílech, ale o tom, co k nim vede; lékař např. neuvažuje o tom, zda bude léčit, řečník neuvažuje o tom, zda bude přesvědčovat své posluchače, politik nebude přemýšlet o tom, zda nastolí dobrý řád, ani žádný jiný [odborník] neuvažuje o cíli [k němuž jeho vědní obor směřuje].

Je to spíše tak, že si nejprve stanovíme cíl a pak zkoumáme způsoby, jimiž se k němu dostaneme.

... proto uvažujeme o tom, jak se k cíli dostat, ne o cíli samotném.

Svým způsobem si tu klademe podobné otázky jako intuicionismu (viz kapitola 4.2c), v němž základní pojmy jako dobro nebo krása nemohou být předmětem racionální diskuse. Aristoteles podle všeho naznačuje, že námi zvolený „cíl“ je něčím, co máme uloženo hluboko v mysli, takže formuje naše praktická rozhodnutí, ale není jejich součástí. Mohli bychom se tak ptát: Jsou předmětem etiky cíle, které lidé mají, nebo prostředky, jichž k dosažení těchto cílů využívají?

b) Kontext

Vlastnosti, které Aristoteles považuje za ctnosti – odvaha, střídmost, jemnost, svobodomyšlnost, důvtip, vznešenost, společenskost – ukazují, že normy chování, které užívá, patří svobodnému člověku vyšší třídy řecké společnosti. Ačkoli to Aristotelova etika není takto po lopotě, nakonec dochází k tomu, že nejvyšší dobro, k němuž může člověk směřovat, je být jako ... Aristoteles!

Když Alastair MacIntyre shrnuje přínos řeckých filozofů v oblasti etiky (v *Short History of Ethics*, 1997), dochází k významnému závěru, že k dílu Platóna a Aristotela musíme přistupovat v kontextu úpadku městského státu (*polis*). Třebaže jsou filozofové pro Platóna vládcí, jedná se o ideální vládece, neodpovídající reálným situacím,

kteřé Platón zažíval. Aristoteles zas filozofům uložil jako hlavní úkol, aby mysleli a hloubali o světě a nevstupovali příliš do politického života, čímž odloučili etiku od jejího politického základu. V jeho době (zejména za vlády jeho žáka Alexandra Velikého) byly menší městské státy nahrazovány většími královstvími a řísemi. V takové situaci se moc a rozhodování soustředí do rukou panovníka a ostatní lidé se stávají občany ve státě. Tak na sklonku časů Platóna a Aristotela zjišťujeme, že morálka se mnohem více zabývá jedincem a politické stránky etiky se soustředí na vztahy mezi jedincem a státem.

3. Epikurejci

Otázky, které vznesl Aristoteles, zpracovávali zástupci dalších dvou škol etiky, epikurejci a stoikové.

Epikurejská filozofie, pojmenovaná podle Epikura (341–270 př. n. l.) a spojená především s Lukreciem (95–52 př. n. l.), vychází z myšlenky, že celý svět je složen z neosobních atomů a veškeré dění je výsledkem absolutního determinismu. V tom epikurejci následovali „atomisty“, zejména Démokrita. Vesmír tak nemá mravní povahu, ale je zcela neutrální. Jestliže se lidé rozhodnou jednat morálně, nijak to neodráží strukturu vesmíru, ale je to prostě jen volba lidí, kteří tím chtějí dosáhnout určitých vlastních cílů.

Epikurejci podobně jako Aristoteles zastávali názor, že morálka znamená určitou volbu, pomocí níž chceme dosáhnout zvoleného cíle. Tento cíl v podstatě chápali jako stav blaženosti a ctnosti pokládali za umění, jak dosahovat lidské blaženosti. Jinými slovy, můžete omezit své touhy, ale jen proto, že nekontrolovaná touha může nakonec způsobit více bolesti než potěšení. Někdo například může toužit po alkoholu a zjistí, že v malých dávkách mu skýtá potěšení, ale ve zvýšeném množství vede k nevolnosti a nakonec i k úmrtí. Rozumnost, omezující chuť na stále větší množství alkoholu, tak nenastupuje vlivem nějakého vnějšího mravního principu, který by člověku bránil dosáhnout příjemných pocitů, ale právě naopak. Toto omezení má za cíl dosáhnout dlouhodobějšího štěstí.

Všimněte si však, že základ etiky se změnil. Při studiu Platóna jsme zjistili, že základem etiky je postavení člověka ve společenském a politickém životě řeckého městského státu. Člověk se chová v souladu se svým postavením na společenském žebříčku. U Aristotela jsou kritéria obecnější, ale také z větší části individualistická.

Vlastnosti, které přináší rovnováhu ve společnosti, jsou vnímány jako ctnosti ne proto, že by přispívaly ke společenské rovnováze, ale proto, že z nich teží jedinec. Velkodušný člověk je nezávislý – nebo spíše, závisí-li zajištění jeho životního stylu na pomoci otroků, nezahrnuje to do svého mravního uvažování! U epikurejců (a jak uvidíme i u stoiků) se setkáváme s teorií morálky, která se vztahuje ke zvolenému cíli jedince žijícího v neosobním a mravně neutrálním vesmíru. Všechny tradiční ctnosti jsou stále uznávány, ale představují nyní spíše prostředky k cíli – osobnímu štěstí jedince – než samotné cíle nebo zájmy společnosti.

Tady vidíme začátky etiky, která se zabývá jedincem a jeho místem ve světě. To, jaký mají vztah k relativnímu místu člověka ve společnosti, je druhotné – politika, sociologie a etika se od sebe oddělily.

4. Stoikové

Stoikové chápali vesmír a etiku jinak než epikurejci. Zakladatelem této školy myšlení byl Zenón (asi 334–262 př. n. l.) a k raným stoikům patří Kleanthés a Chrysispos. Tato filozofie ovlivnila pozdější římské myšlení, mezi než se řadí zejména Seneca (1–65 n. l.), Epiktétos (50–130 n. l.) a císař Marcus Aurelius (121–180 n. l.), jehož *Meditace* jsou dobrým zdrojem informací o stoicismu.

Stoici věřili, že vesmír uspořádala božská prozřetelnost, že existuje základní princip (*logos*), který určuje všechno dění a je svou podstatou dobrý. Jelikož všechno, včetně našeho vlastního budoucího blaha, určuje mravně dobrá síla, je bezpředmětné stavět si štěstí za životní cíl. Má spíše cenu hledat to, co je přirozeně vhodné, co odpovídá celkovému uspořádání vesmíru.

V tomto smyslu se stoikové přiblížili modernímu chápání morálky více než epikurejci nebo Aristoteles. Věřili, že má smysl morálně jednat bez ohledu na následky a že má smysl jednat spíše na základě rozumu než na základě emocí. Takovou morálku považovali za jediné „dobro“ a vše nemorální za jediné „zlo“.

Přirozenou etickou reakcí podle stoického chápání vesmírného uspořádání bylo jednat s integritou, protože lidská duše je součástí duše světa. Každý lidský čin je ovládan zákonem vesmíru, ale tam, kde máme svobodnou volbu, bychom měli dbát úlohy, kterou jsme povoláni zastávat v celkovém řádu věcí. Jestliže to, co děláte, je správné, jste zajedno se základním řádem celého vesmíru. Jediné to je základem morálky.

dem morálky. Zapomente na osobní zisk nebo citová nutkání; udělejte, co je správné, a konečný výsledek nechejte na Bohu.

Výsledkem je, že se člověk snaží být zajedno s vesmírem:

Nesnažte se, aby se věci děly tak, jak chcete, ale chtějte, aby se děly tak, jak se dějí, a váš život bude spokojený.

Epiktétos, *Eucheiridion*, poznámka 8

Zní to možná trochu negativisticky – v nic nedoufějte a nebudete zklamáni. Epiktétos však pro to má dobré důvody:

Jste biáhnovi, chcete-li, aby vaše děti, vaše žena a vaši přátelé žili navždy, protože chcete, aby věci, které na vás nezáleží, na vás záležely, a aby to, co není vaše, bylo vaše. Jste stejně tak hloupi, chcete-li, aby byl váš otrok bez chyby, protože chcete, aby špatné nebylo špatné, ale něco jiného. Ale chtít dosáhnout toho, po čem toužíte, toho schopní jste. Pánem člověka je ten, kdo má moc nad tím, co chce nebo nechce, kdo mu to může dát nebo mu to vzít. Kdokoli tedy chce být svobodný, nedovoďte mu, aby cítěl nebo odmítal, co záleží na druhých. Jinak se nutně stane otrokem.

Epiktétos, poznámka 14

Hlavní rysy stoicismu:

- uznat realitu takovou, jaká je, a nepředstírat, že je jiná;
- převzít odpovědnost za to, co záleží na vás, ne za to, co na vás nezáleží;
- události se dějí podle vesmírného řádu;
- nezáleží na výsledcích konání (to není jen na vás), ale na tom mít vůli k tomu, co je správné.

Všimněte si tu důležitého posunu. Aristoteles mluvil o účelu či cíli (*telos*), ke kterému veškeré konání směřuje. Jako cíl lidského snažení viděl blaženost (*eudaimonia*). Člověk nakonec usiluje o to, co je v jeho nejlepším zájmu, a k tomuto „štěstí“ přispívají ctnosti. Stoici nastílnili vesmírný řád, v němž má ctnost hodnotu nezávisle na štěstí, které z ní může člověku vzejít. Podle stoiků nemá smysl stavět morálku na možných výsledcích, neboť ty jsou vždy nejisté. Morálka tedy musí stát na svých vlastních nohách, být cílem sama o sobě a stát se v jednotlivcově vůli projevem univerzální racionální podstaty, která vše určuje. Tomuto pojetí se říká „přirozený zákon“ – jinými slovy, všechno má obecně racionálně uchopitelný účel v rámci vesmíru a poznání tohoto účelu je základem mravního konání. Uvidíme, že tento stoický postoj společně s nově vznikajícím křesťanstvím povede k celkovému zasazení morálky do božského

plánu vesmíru, které je patrné zejména v díle středověkého filozofa a teologa Tomáše Akvinského.

SHRNUTÍ

- Aristoteles tvrdí, že cílem a účelem života je „bلاženost“.
- Rozum je schopnost, která vytváří spojitost mezi našimi volbami a naší „bلاžeností“.
- Činnost může být středem mezi dvěma extrémny, z nichž každý je sám o sobě nešťastí.
- Epikurejci zastávali názor, že všechno ve vesmíru je determinované, a tedy mravně neutrální. Lidé mají svobodu určit si svůj cíl.
- Stoikové tvrdili, že ve vesmíru se projevuje rozum a účel (*Logos*) a dobro člověka spočívá v souladu jedince s tímto účelem s tím, že je třeba zdůrazňovat spíše pohnutky než výsledky.

ODPOVĚZTE NA STRUKTUROVANÉ OTÁZKY A ZPRACUJTE TÉMATA K ÚVAZE:

1. Jaký je rozdíl mezi řeckým výrazem *eudaimonia* a naším slovem štěstí? Vysvětlíte význam tohoto rozlišení pro pochopení Aristotelova pojetí etiky. Je podle vás *eudaimonia* dobrem, o které všichni usilují? Odůvodněte vlastními slovy.
2. Na příkladech vysvětlíte Aristotelův pojem středu. Je podle vás Aristotelova představa středu vhodným způsobem, jak posoudit, co je správné a nesprávné? V jakém případě by bylo správné neusilovat o střed?
3. Byl by Aristotelův ideální člověk samolibý? Pojednejte o tématu. Toto téma k úvaze je příležitostí k posouzení pozadí Aristotelova díla a jeho ideálu vyrovnaného jedince. Mohli bychom se ptát, zda právě toto je druh etiky, která by dávala smysl například otrokovi. Odtud lze přejít k současným úvahám o tom, co považujeme za morální život a jak se to vztahuje k dobře prožitému životu.
4. Vnímají stoici svět negativně, či pouze realisticky? Pojednejte o tématu. To je vcelku důležitá otázka z hlediska uznání a přijetí toho, co nemůžeme změnit, a rozpoznání frustrace ze snahy změnit nezměnitelné.

Tomáš Akvinský a přirozený zákon

KLÍČOVÁ SLOVA

působící příčina (*causa efficiens*) – činitel, který něco způsobí
účel (*causa finalis*) – konečný cíl či účel něčeho

Tomáš Akvinský (1225–1274) vycházel z křesťanské tradice a usiloval o racionální podložení křesťanské morálky. Zásadní vliv v tom na něj měl Aristoteles, jehož filozofie se ve 13. století začala na evropských univerzitách znovu zkoumat a vyučovat. Výsledkem tohoto spojení Aristotelovy světské filozofie a náboženské tradice katolické církve je pojetí etiky známé jako přirozený zákon. Všimněte si, že tento přístup již rozvíjeli stoikové (viz kapitola 6.4.).

1. Dvě pojetí křesťanské morálky

KLÍČOVÉ TÉMA

V křesťanské etice můžeme rozlišit dva velmi odlišné přístupy: etiku založenou na autoritě a etiku vycházející z přirozeného zákona.

a) Autorita

Kořeny křesťanské etiky můžeme hledat v principech a duchovních podmínkách, které se liší od situace nekřesťanů. Za zdroje autority

plánu vesmíru, které je patrné zejména v díle středověkého filozofa a teologa Tomáše Akvinského.

SHRNUTÍ

- Aristoteles tvrdí, že cílem a účelem života je „bلاženost“.
- Rozum je schopnost, která vytváří spojitost mezi našimi volbami a naší „bلاžeností“.
- Ctnost může být středem mezi dvěma extrémny, z nichž každý je sám o sobě neřestí.
- Epikurejci zastávali názor, že všechno ve vesmíru je determinované, a tedy mravně neutrální. Lidé mají svobodu určit si svůj cíl.
- Stoikové tvrdili, že ve vesmíru se projevuje rozum a účel (*logos*) a dobro člověka spočívá v souladu jedince s tímto účelem s tím, že je třeba zdůrazňovat spíše pohnutky než výsledky.

ODPOVÉZTE NA STRUKTUROVANÉ OTÁZKY A ZPRACUJTE TÉMATA K ÚVAZE:

1. Jaký je rozdíl mezi řeckým výrazem *eudaimonia* a naším slovem štěstí? Vysvětlete význam tohoto rozlišení pro pochopení Aristotelova pojetí etiky. Je podle vás *eudaimonia* dobrem, o které všichni usilují? Odtivodněte vlastními slovy.
2. Na příkladech vysvětlete Aristotelův pojem středů. Je podle vás Aristotelova představa středů vhodným způsobem, jak posoudit, co je správné a nesprávné? V jakém případě by bylo správné neusilovat o střed?
3. Byl by Aristotelův ideální člověk samolibý? Pojednejte o tématu. Toto téma k úvaze je příležitostí k posouzení pozadí Aristotelova díla a jeho ideálu vyrovnaného jedince. Mohli bychom se ptát, zda právě toto je druh etiky, která by dávala smysl například otrokovi. Odtud lze přejít k současným úvahám o tom, co považujeme za morální život a jak se to vztahuje k dobře prožitému životu.
4. Vnímají stoici svět negativně, či pouze realističticky? Pojednejte o tématu. To je veelku důležitá otázka z hlediska uznání a přijetí toho, co nemůžeme změnit, a rozpoznání frustrace ze snahy změnit neměnitelné.

Tomáš Akvinský a přirozený zákon

KLÍČOVÁ SLOVA

působící příčina (*causa efficiens*) – činitele, který něco způsobí
účel (*causa finalis*) – konečný cíl či účel něčeho

Tomáš Akvinský (1225–1274) vycházel z křesťanské tradice a usiloval o racionální podložení křesťanské morálky. Zásadní vliv v tom na něj měl Aristoteles, jehož filozofie se ve 13. století začala na evropských univerzitách znovu zkoumat a vyučovat. Výsledkem tohoto spojení Aristotelovy světské filozofie a náboženské tradice katolické církve je pojetí etiky známé jako přirozený zákon. Všimněte si, že tento přístup již rozvíjeli stoikové (viz kapitola 6.4.).

1. Dvě pojetí křesťanské morálky

KLÍČOVÉ TÉMA

V křesťanské etice můžeme rozlišit dva velmi odlišné přístupy: etiku založenou na autoritě a etiku vycházející z přirozeného zákona.

a) Autorita

Kořeny křesťanské etiky můžeme hledat v principech a duchovních podmínkách, které se liší od situace nekřesťanů. Za zdroje autority

pokládá tato etika Bibli (v interpretaci církve), autoritu hlav církve a vnuknutí Ducha svatého. Mravním systémům založeným na lidském rozumu naopak příkládá jen velmi malou váhu. Pramení to z teologického přesvědčení, že „prvotním hříchem“ v rajskej zahradě se veškerý přirozený lidský život včetně rozumu odloučil od Boha, a není tedy schopen poznat a naplňovat Boží vůli. Podle tohoto přesvědčení (které se rozvinulo zejména v protestantské tradici) je zbytečné se snažit vystavět etiku na základě lidského rozumu; veškerá křesťanská morálka přichází ve zjevení samotného Boha. Jeho hlasatelé byli v době reformace Martin Luther a ve 20. století pak protestantští autoři, jako například Dietrich Bonhoeffer.

b) Přirozený zákon

Druhému přístupu, založenému na přirozeném zákonu (*lex naturalis*), se budeme věnovat v této kapitole. *Přirozený zákon* vychází z Aristotelovy myšlenky, že každá věc sleduje nějaký účel, který se projevuje v jejím utváření (její přirozené „formě“), a naplnit tento účel je nejvyšším „dobrem“, o které je třeba usilovat. Tento přístup netvrdí, že křesťanskou morálku lze vysvětlit čistě na základě lidského rozumu nebo že by mohla existovat bez zjevení. Tvrdí, že lidský rozum (který člověk získal od Boha) je východiskem morálky. Rozum může logicky podložit mravní zásady, které poznáváme také prostřednictvím zjevení a k nimž se mohou pojit konkrétní mravní zásady uvedené v Písmu svatém.

Tento přístup byl zvlášť cenný tehdy, když se objevila mravní dilemata, pro která neexistoval žádný precedens v Bibli, a tedy ani odpovídající řešení zprostředkované zjevením. Tradice přirozeného zákona převládá v katolické morálce.

2. Účel

Aristoteles učinil důležité rozlišení mezi dvěma příčinami: *působící příčinou* a *účelem*. Působící příčina je činitelem změny, který volává její následky – je to vlastně přesně to, co běžně nazýváme „příčinou“. Zeptáme-li se: „Proč auto sjelo z cesty?“, chceme se něco dozvědět o povrchu vozovky, o stavu pneumatik vozidla atp. Jinými slovy, hledáme to, co existovalo bezprostředně před zkoumanou událostí a co k ní přispělo. V tomto případě se ptáme po „působících pří-

činách“. Pokud si položíme otázku: „Proč má tato abstraktní socha právě tento tvar?“, pak nás nezajímá, jak sochař používal dláto nebo v jakém sledu byl tvar z původního kamene vytesán. Zajímá nás představa v sochařově mysli – účel a konečný cíl, který vysvětluje, proč socha vypadá tak, jak vypadá.

Celý vesmír nyní můžeme zkoumat z hlediska „působících příčin“. Zjišťujeme souselednost událostí, které vedly ke konkrétnímu výsledku. To nás samo o sobě ovšem nedovede k celkovému plánu či účelu. Podle Aristotela všechno má možnost být „dobře“ tím, že naplní svůj účel, své určení.

Argumentace přirozeného zákona spočívá právě v tomto rozlišení. Předpokládá, že ať byly prostředky jakékoli, svět je dílem Božím, a měl by nám proto odhalovat záměr, s nímž jej Bůh stvořil. Přirozený zákon je tedy založen na racionálním výkladu účelnosti tohoto světa, nejen na objektivním popisu toho, jak vypadá.

Takto Tomáš Akvinský vytváří spojení mezi Aristotelovou myšlenkou činitele a cíle a křesťanskou představou Boha, který všemu dává účel:

Nyní vše, co je stvořeno z vůle činitele, je tímto činitelem vedeno k cíli: neboť dobro a cíl jsou vlastními předměty vůle, pročež vše, co z vůle vychází, musí směřovat k cíli. A každá věc dosahuje svého cíle svým vlastním konáním, kterého konání musí směřovat k Bohu, jenž všechny věci obdařil zákonitostí, podle nichž jednají.

Tedy Bůh, který je sám v každém směru dokonalejší a ve své moci obdařuje všechny věci bytím, musí být Vládcem všeho, jemu nikdo jiný nevládne: ani žádná věc není mimo jeho vládu, ani není věcí, která by jemu nevděčila za své bytí. Proto stejně, jako je dokonalejší v bytí a působení, je dokonalejší i ve svém vládnutí.

Působení jeho vlády se v každé věci zjevuje jiným způsobem, podle rozdílné podstaty všeho. Některé věci jsou Bohem stvořeny tak, že ve své inteligenci se jemu podobají a jeho obraz zrcadlí: proto nejsou jen vedeny, ale vedou samy sebe k určenému cíli svým vlastním konáním. A pokud se v tomto vedení sebe sama podrobí božské vládě, tato božská vláda jím umožní naplnění jejich podstaty; pokud však vedou samy sebe jiným směrem, je jim v tomto zabráněno.

Summa contra Gentiles, 3. kniha, 1. kapitola

Jinými slovy: jelikož jsou lidské bytosti inteligentní, jsou také schopné dávat směr sobě samým, a proto mají odpovědnost poznat a konat to, co po nich Bůh požaduje. Lidský rozum je tudíž potřebný k tomu, aby člověk zkoumal a naplnil smysl, který dal podle Tomáše Akvinského Bůh světu jakožto jeho stvořitel.

3. Vlastnosti přirozeného zákona

- Přirozený zákon může odkazovat jednoduše na pozorovatelné přírodní zákony. V tomto smyslu je pouze otázkou vědy – která byla dříve známa jako „přírodní filozofie“. Na tomto však přirozené právo nestojí, protože je docela dobře možné sledovat „působící“ příčiny věcí, aniž bychom v nich spatřovali nějaké „dobro“, účel či plán.
 - Přirozený zákon, jak jej předkládá Tomáš Akvinský, je založen na náboženském přesvědčení, že Bůh stvořil svět a nastolil v něm řád a účel, který odráží jeho vůli.
 - Je-li všechno stvořeno za nějakým účelem, pak je lidský rozum, který tento účel zkoumá, schopen rozhodnout, jak má jednat, aby byl s tímto účelem v souladu.
 - V etice postavené na přirozeném zákonu je samotné konání buď přirozené, nebo nepřirozené a je posuzováno na tomto základě. Jeho mravní posouzení nezávisí na jeho výsledku. Samotný čin pak může být označen za dobrý, i když třeba způsobí utrpení.
 - Protože je přirozené právo založeno spíše na rozumu než na zjevení, může ho v podstatě poznat kdokoli bez ohledu na náboženské přesvědčení. Ze stejného důvodu je univerzální, nikoli kulturně podmíněný.
- Nejvýraznější a nejdiskutovanější uplatnění přirozeného zákona v katolické církvi se týká účelu sexuality a jeho důsledků pro anti-koncepci:
- Je zřejmé, že „účelem“ pohlavního styku je plození dětí.
 - „Působící příčinou“ pohlavního styku je erotická přitažlivost a stímulační síla, díky níž je sexuální styk žádoucí a možný.
 - Tato přitažlivost a stimulační síla vychází z biologických procesů, které se vyvinuly proto, aby podporovaly potřebné rozmnožování. Jedinec nemusí prožívat sexuální touhu jako touhu po plození dětí, ale takový je její biologický základ.
 - Ať jsou tedy zkušenosti a záměry těch, kteří se pohlavnímu styku oddávají, jakékoli, jeho „účel“ se zcela jasně vztahuje k plození dětí.
 - Přirozený zákon proto hlásá, že jakákoliv aktivita, která dosazení tohoto přirozeného cíle brání, je nemorální.
 - To však není v rozporu s argumentem, že v přírodě velká většina spermatu nikdy neoploďní vajíčko, protože každá spermie je vytvořena s cílem oplodnit vajíčko, i když se jí to ve skutečnosti nepodaří.

■ Přirozený zákon proto bude považovat antikoncepci, homosexualitu a masturbaci za nemorální, neboť nemohou vést k naplnění konečného účelu sexuality – k početí potomka.

Pojetí etiky podle přirozeného zákona může tvrdit, že je výhodnější než pojetí, které je založeno na očekávaném výsledku konání, a to zejména proto, že výsledky se nedají vždy předvídat a nikdy je nelze plně posoudit. Tato teorie naproti tomu považuje čin za správný nebo špatný nezávisle na jeho důsledcích. Čin tedy může být posouzen morálně ještě dřív, než je vykonán, a je-li přirozený zákon správně uplatněn, pak může být tento úsudek jen těžko později přehodnocen. Pojetí přirozeného zákona by též označila za svoji výhodu, že vychází z rozumového uvažování, tímto není závislé na pocitech dotyčné osoby. Pocity se mění, ale odpověď na otázku, co je správné či nesprávné, zůstává stejná.

Na druhé straně, stejně jako u mnoha jiných způsobů argumentace můžeme i v předpokladech přirozeného zákona najít slabiny. Je založený na přesvědčení, že přirozený svět má svůj účel. Jeho raně řecká forma viděla v rozumu (v podobě *Logos*, slova) podstatu vesmíru. Křesťanství vnímalo svět jako dílo božského Stvořitele. Dojde-li člověk, který se střetává s nesmyslností chodu událostí či bezúčelností utrpení nevinného člověka, k závěru, že svět se nepřizpůsobuje očekávaním lidského rozumu, nebo že nejspíš není dílem všemohoucího či milujícího Stvořitele, pak argumenty přirozeného práva ztrácejí svůj základ.

Jinými slovy:

Pokud interpretujeme svět jako místo, kde všechno má svůj cíl nebo účel,

pak se můžeme rozhodnout, co je a není správné,

ale jestliže neexistuje žádný konečný cíl, pak není možné tvrdit, že jedna věc je správnější než jiná.

a) Kazuistika

Kazuistika je výraz pro aplikaci obecných principů přirozeného zákona na konkrétní případy a obecněji též označuje jakýkoli systém, který vychází z pevně daných zásad, a ty poté logicky uplatňuje v jednotlivých situacích. Výraz „kazuistika“ mívá hanlivý nádech, protože mravní uvažování, které z něj vychází, může záviset na schopnostech člověka, který určitý názor podporuje nebo vyvrací. Může být tedy karikován jako nectlivý a autoritativní přístup. Na druhé straně bychom si měli uvědomit, že jakýkoli soubor etických zásad, které

staví na univerzálních či absolutních principech, bude obnášet určitou podobu formalistického odůvodňování.

b) Základní ctnosti

Ve spise *Summa Theologiae* popisuje Tomáš Akvinský lidské vlastnosti, které jsou známkou morálního života: rozumnost, spravedlnost, statečnost a uměřenost. Jsou nazývány také jako čtyři **základní ctnosti** a byly základem morálního života podle stoiků. Najdeme je také u Platóna a Aristotela. Představují lidské vlastnosti, které jsou podle rozumu potřeba k tomu, abychom žili mravním životem a dosáhli svého účelu, v čemž rozum spatřuje celkový smysl života.

Proti těmto základním ctnostem stojí sedm základních neřestí: pýcha, lakota, chtíč, závist, nenasytnost, hněv a lenost – které jsou často nazývány „sedmi smrtelnými hříchy“.

Všimněte si, že ctnosti a neřesti, jak je nacházíme u Tomáše Akvinského, vycházejí z rozumu a pocitu smyslu života. Jsou nezávislé na jakémkoli konkrétním křesťanském zjevení. Základní ctnosti mohou tak být například srovnávány s teologickými ctnostmi – vírou, nadějí a láskou – které se objevují v Novém zákoně.

c) Teologie a rozum

Dnes je přirozený zákon spojován s křesťanským pojetím morálky, zejména s katolickou tradicí. Přirozený zákon je spojován s otázkami autority a církevním právem (viz kapitola 14.2.). Na druhé straně má argumentace přirozeného zákona racionální základ a je pokračováním řeckých, a zejména stoických zásad.

Všimněte si tu ovšem, že luteráni i další protestantské teologické proudy odmítají přirozený zákon s tím, že přiznává lidstvu mravní postavení nezávislé na Boží milosti. Věřt, že takové postavení podkopává víru, že spásy dochází člověk skrze Boží milost, a ne proto, že se drží mravních zásad. Na druhé straně by někdo mohl prohlášovat, že přirozený zákon představuje první krok – rovinu morálky, kterou sdílají i nevěřící.

Je však zřejmé, že jako teorie závisí na rozumu. Je ztotožňován s křesťanstvím jednoduše proto, že racionální argument hovoříci ve prospěch účelově založeného vesmíru se dnes ztotožňuje s vírou v Boha, a je tedy základem náboženské etiky.

Jestliže jsme neuvedli jeden důležitý bod. Jak jsme si všimli dříve, zásadní význam má pro etiku skutečnost, že nelze dokazovat to, co

„má být“, na základě toho, co „je“ (kapitola 3.4.). Přesně tak ale postupuje přirozený zákon – vytváří mravní normy na základě účelu vnímaném v přírodním řádu. Musíme tu však brát v úvahu jeden důležitý poznatek, tedy že v přirozeném zákonu nevychází chápání účelovosti vesmíru ze zkušenosti samotné, ale spíše z *interpretace* této zkušenosti. Skutečnost, že něco má účel, nevyplývá přímo jako součást zkušenosti s touto věcí, ale je výkladem racionální mysli, která ji zasazuje do celkového schématu věci. Vnímání morálky podle přirozeného zákona je jednoduše uplatněním tohoto celkového pojetí účelového světa na jednotlivé situace.

d) Shrnující poznámka

Začneme-li uvažovat o různých teoriích etiky, uvidíme, že některé jsou založeny na očekávaných výsledcích (utilitarismus), jiné na emocích (britští moralisté), další na radikálním odtržení lidské vůle či lidského vývoje od jakýchkoli vnějších faktů o vesmíru (takovou argumentaci najdeme u Kanta, Nietzscheho i existencialistů). Na rozdíl od těchto přístupů je přirozený zákon snahou využít lidský rozum k vytvoření spojitosti mezi etikou a obecným uspořádáním vesmíru. *Summa Theologiae* je sloučením metafyziky (odvětví filozofie, které se zabývá tím, co je skutečné), etiky a náboženství. Je to velký pokus, který se snaží integrovat celkové vnímání reality jedincem, postavení jedince v ní a mravní důsledky tohoto postavení.

Jakýkoli přístup, který vychází z přirozeného zákona, však naráží na základní problémy:

■ Jak víme, co je přirozené? Měli bychom tak soudit podle přirozeného fungování přírodních zákonů? Pokud ano, máme se vůbec pokoušet prodloužit život někomu, kdo je nemocný, protože přirozeným důsledkem nemoci může být právě smrt.

■ Co se stane, když určitý náboženský mravní zákaz je v rozporu s obecnějšími principy obsaženými v přirozeném zákonu? Například Kristus vedl své následovníky k tomu, aby nastavili druhou tvář, udeřili je někdo. Na druhé straně nás přirozené právo vede k tomu, že setkáme-li se s někým, kdo nám chce ublížit, máme právo se bránit.

■ A konečně se v obecnější rovině musíme ptát, zda jsou lidé motivo-váni rozumem. Mohli bychom tvrdit, že většina mravních rozhodnutí je založena na nevědomých pohnutkách, které vycházejí z potřeb vytvořených v raném dětství a které nejsou výsledkem žádného logického uvažování o konečném cíli lidského života.

■ Přirozený zákon ukazuje, jak by měl náš mravní život vypadat za předpokladů, že jsme racionálně uvažující bytosti a žijeme ve světě, který je stvořen racionálním a účelově smýšlejícím stvořitelem. Je-li kterýkoli z těchto předpokladů zpochybněn, pak je zpochybněna i teorie přirozeného zákona.

SHRNUTÍ

- Křesťanská morálka, podle níž je lidský rozum „hříšný“, může být v protikladu s racionální morálkou, nebo může ke křesťanským mravním principům docházet prostřednictvím představy přirozeného zákona na základě celkového pocitu smysluplnosti světa.
- Přirozený zákon je založen na Aristotelově myšlence účelu či určení všeho. To, co brání v naplnění účelu, k němuž byla věc stvořena, je nesprávné.
- Základní ctnosti jsou vlastnosti, které jsou podle rozumu potřebné k tomu, aby člověk mohl žít morálně.
- Etika přirozeného zákona závisí na přesvědčení, že svět byl navržen rozumově a účelově uvažujícím stvořitelem.

OTÁZKY A ÚKOLY

1. Vysvětlíte, jaký je rozdíl mezi působící příčinou a konečným účelem. Co to znamená pro přístup k etice z hlediska přirozeného zákona?
2. „Jakékoli sexuální poblouznění, které člověku neumožňuje dosáhnout uspokojení v manželské lásce či vyrovnaném životě v celibátu, je vážným zásahem do svobody a radosti a je příčinou problémů v mezilidských vztazích.“ (*Lékařská etika*, Bernard Haring, 1972.) Toto známé, skoro 30 let staré prohlášení katolického teologa kritizuje téměř všechny formy sexuality, kromě heterosexuálních vztahů mezi manželi. Vysvětlíte, jak je možné tento pohled odůvodnit z hlediska přirozeného zákona. Souhlasíte s Haringovým prohlášením, že jiné formy sexuality jsou problémové? Odůvodněte svými slovy.
Sexualita a antikoncepce jsou oblasti, které lze zkoumat z pohledu přirozeného zákona. Výše uvedená citace se netýká přímo přirozeného zákona, nýbrž klade otázku, jak bychom měli chápat sexualitu z hlediska osobního uspokojení a společenského přizpůsobení. Její zpracování bude užitečným odrazovým můstkem pro posouzení argumentů přirozeného zákona v této oblasti.

3. Posuďte silné a slabé stránky etiky podle přirozeného zákona.
4. Do jaké míry podle vás závisí etika přirozeného zákona na víře v Boha?

Tuto otázku můžeme přímo vztáhnout k předstávě Boží vůle vyjádřené v přírodě. Můžete však také srovnat křesťanské pojetí přirozeného zákona s dřívějším přístupem stoiků nastíněným v předchozí kapitole. Je pak otázkou, zda je vesmír v zásadě racionálně a účelově uspořádaným místem, nebo zda je neosobní a řídí ho náhoda (jak soudili epikurejci).